

ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิมกลุ่มนวดเพื่อสุขภาพ
บ้านปาดาบูดี้ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี¹
Leadership in Community Development on the Prototype of Muslim
Women's Career; the Health Massage Group, Patabudee Village,
Lham Pho Subdistrict, Yaring District, Pattani Province¹

สุธีรัส ชูชื่น² ดุชนัดดาว เลิศพิพัฒน์³ अबดุลเลาะ ยูโซะ⁴ และหนึ่งนยา ไหลงาม⁵
Suthirus Choochuen², Dujdao Lertpipat³, Abdualoh Yusoh⁴ and Neungnaya Laigham⁵

วันรับบทความ 12 ตุลาคม 2565

วันแก้ไขบทความ 10 พฤศจิกายน 2565

วันตอบรับบทความ 1 ธันวาคม 2565

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม และ 2) ศึกษาอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาดาบูดี้ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี เก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายหลักทั้งหมด 20 คน คือกลุ่มสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาดาบูดี้ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแบบ

¹ บทความวิชาการนี้ผ่านการนำเสนอมาจากการประชุมวิชาการระดับชาติทางรัฐประศาสนศาสตร์ ครั้งที่ 15 ของสมาคมรัฐประศาสนศาสตร์แห่งประเทศไทย ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี วันที่ 11 - 12 ตุลาคม พ.ศ. 2565

² ดร.สุธีรัส ชูชื่น, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 94000

³ ดุชนัดดาว เลิศพิพัฒน์, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 94000

⁴ अबดุลเลาะ ยูโซะ, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 94000

⁵ หนึ่งนยา ไหลงาม, วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 44150

² Dr. Suthirus Choochuen, Faculty of Political Science, Prince of Songkla University Pattani Campus, 94000, Thailand, E-mail: suthirus.c@psu.ac.th

³ Dujdao Lertpipat, Faculty of Political Science, Prince of Songkla University Pattani Campus, 94000, Thailand, E-mail: malilala@hotmail.com

⁴ Abdualoh Yusoh, Faculty of Political Science, Prince of Songkla University Pattani Campus, 94000, Thailand, E-mail: yusoabduloh2@gmail.com

⁵ Neungnaya Laigham, College of Politics and Governance, Mahasarakham University, 44150, Thailand, E-mail: lanmeijun@hotmail.com

สนทนากลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า 1) ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม สตรีมุสลิมมีภาวะผู้นำที่เหมาะสมในด้านประสานงานและด้านบริหารจัดการ มีความพร้อมที่จะเป็นผู้นำและช่วยเหลือในการพัฒนาชุมชน 2) อุปสรรคในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม คือ ขาดความรู้ด้านการตลาด การประชาสัมพันธ์ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่หลากหลาย ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนา คือ ควรมีถ่ายทอดองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติ ประสบการณ์การนวดเพื่อสุขภาพโดยปราชญ์ชาวบ้านให้กับเยาวชนหรือผู้ที่สนใจ เพื่อสร้างความเข้าใจและมีแนวปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักศาสนา ต่อยอดอาชีพนี้ให้อยู่คู่กับพื้นที่สร้างรายได้เข้าสู่ชุมชนต่อไป

คำสำคัญ: ภาวะผู้นำ, การพัฒนาชุมชน, ต้นแบบอาชีพ, สตรีมุสลิม

Abstract

This research aims 1) to study leadership in community development on the prototype of Muslim women's career; the health massage group and 2) to study the obstacles in community development on the prototype of Muslim women's career, Patabudi Massage Group Laem Pho Subdistrict, Yaring District, Pattani Province. The study population consisted of 20 village Muslim women which used selective purpose. The data is stored through semi-structured interviews and group discussions.

The results found that the leadership in community development on the prototype of Muslim women's career has good leadership in coordinating and management. The leader was ready to lead and develop the community. The obstacles in community development on the prototype of Muslim women's careers were a lack of marketing, promotion, and development of a variety of herbal products. The suggestions were the leaders should know transferred on how to practice the experience of massage for health by a local philosopher to youth and others. To create understanding and have correct practices according to religious principles. Extend this career to be in the area. Generate income for the community.

Keywords: Leadership, Community Developing, Career Prototype, Muslim Women

บทนำ

ผู้หญิงเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศในทุกมิติ และมีความสำคัญต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในภาวะที่โลกมีการแข่งขันสูง ประเทศไทยจำเป็นต้องพึ่งพิงพลังปัญญา ศักยภาพ ทักษะ และกำลังแรงงานจากผู้หญิงอย่างเต็มศักยภาพ การที่ประชากรผู้หญิงส่วนหนึ่งยังไม่ได้รับการพัฒนาด้านพลังปัญญา ทักษะ และมีสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์แข็งแรง ก็จะทำให้

ประเทศขาดพลังส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ยุทธศาสตร์การเสริมพลังทั้งทางปัญญาและร่างกาย เพื่อเพิ่มพลังแก่สตรีทุกกลุ่ม และทุกระดับในการร่วมขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ มาตรการนี้มีความสำคัญต่อความสำเร็จต่อเป้าหมายที่กำหนดในยุทธศาสตร์ชาติ รวมทั้งแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ที่เน้นการกำหนดแนวทางเพื่อเร่งพัฒนาศักยภาพ เพิ่มบทบาทสตรีในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และเสริมสร้าง สุขภาพอนามัยและคุณภาพชีวิตของสตรีในสังคมไทยทุกเพศทุกวัย โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่ในภาวะลำบาก หรือ กลุ่มด้อยโอกาส โดยเน้นให้สตรีมีสุขภาพ (กายและจิต) สุขภาพที่ดี สตรีสามารถเข้าถึงบริการสาธารณะขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ที่ได้มาตรฐาน มีระดับการศึกษาและความรู้ที่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพที่มั่นคง การพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องโดยสามารถเข้าใจและใช้ประโยชน์ จากเทคโนโลยีที่ทันสมัย เพื่อเข้าถึงข้อมูลความรู้ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตอย่างมีศักยภาพ รู้เท่าทัน การเปลี่ยนแปลง และมีส่วนร่วมในการนำการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย (แผนปฏิบัติการด้านการพัฒนาสตรี ระยะที่ 1 พ.ศ.2563-2565) ความสำคัญของผู้นำต้องมีบทบาทและหน้าที่โดยเป็น ผู้ประสานงาน วางแผน กำหนดนโยบาย ตัวแทนของกลุ่มเพื่อติดต่อกับภายนอก คอยดูแลความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่ม เป็นผู้ไกล่เกลี่ยเมื่อเกิดภาวะที่มีการขัดแย้งภายในกลุ่ม เป็นบุคคลตัวอย่าง และเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มที่จะนำพากลุ่มให้ดำเนินไปตามวัตถุประสงค์ (นพพงษ์ บุญจิตราดุล, 2529)

พื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนใต้ เป็นพื้นที่ ๆ มีความยากจนติดอันดับประเทศ และยังคงมีสถานการณ์ความไม่สงบต่อเนื่องยาวนานกว่า 10 ปี ทำให้การประกอบอาชีพของสตรีมุสลิมในพื้นที่ ทำได้น้อย ไม่มีความหลากหลาย และไม่ได้รับการช่วยเหลืออย่างทั่วถึง โดยมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้เล็งเห็นถึงปัญหานี้ และมีโครงการบูรณาการองค์ความรู้ศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงมีการสำรวจ ต่อยอดจากพื้นที่ใกล้เคียงมหาวิทยาลัยในการเข้าไปส่งเสริมอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ พบว่า พื้นที่ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ได้รับการสำรวจว่ามีความพร้อมหลาย ๆ ด้าน แต่คนในพื้นที่โดยเฉพาะกลุ่มสตรีมุสลิม ยังไม่มีงาน ไม่มีรายได้ ทีมผู้วิจัยจึงเข้าไปศึกษาและอบรมเชิงปฏิบัติการฝึกอาชีพการนวดเพื่อสุขภาพในโครงการวิจัย ม.อ.เพื่อชุมชนเข้มแข็ง ปี พ.ศ. 2561-2562 และจากการฝึกอบรม ผลที่ได้คือ กลุ่มสตรีมุสลิมมีความสามารถ มีความรู้พื้นฐานในการนวดเพื่อสุขภาพที่ มีความรู้ มีทักษะและศักยภาพในด้านการนวดเพื่อสุขภาพ และผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่ใช้สำหรับการนวดเพื่อสุขภาพ

จากการที่สตรีมุสลิมมีความพร้อม มีศักยภาพและทักษะที่ดีขึ้นในด้านการนวดเพื่อสุขภาพ สิ่งที่สังเกตได้คือ สตรีมุสลิมเหล่านี้ มีภาวะผู้นำที่ดี สอดคล้องกับหลักปฏิบัติศาสนาอิสลาม รับรู้บทบาทและหน้าที่ของความเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งการพัฒนาชุมชน เป็นกลไกอันสำคัญที่กำหนดทิศทาง นโยบาย แนวทางและกระบวนการในการพัฒนา เพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายเบื้องต้น คือ ชุมชน (ประชาชน) ที่สุขสมบูรณ์ รวมถึงเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกันอย่างเป็นระบบ อันประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ สภาพทั่วไปของปัญหา ความต้องการ กระบวนการแก้ไขปัญหา และผู้เกี่ยวข้องในระบบ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ กระแสโลกาภิวัตน์ และการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ การพัฒนาชุมชน จึงเป็นภาระหน้าที่ของคนทุกคนที่จะต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกันรับผิดชอบเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์สุขร่วมกัน (นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์, 2550)

ดังนั้นผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม และศึกษาอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
2. เพื่อศึกษาอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

ประโยชน์จากการวิจัย

1. ทราบภาวะผู้นำในการพัฒนาต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
2. ทราบอุปสรรคและมีข้อเสนอแนะในการพัฒนาต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จของงานและองค์กร ผู้นำนั้นไม่ได้เป็นมาโดยกำเนิด การเป็นผู้นำสามารถสร้างขึ้นได้ โดยใช้ความพยายามและฝึกฝนทักษะต่างๆ พัฒนานตนเองอย่างสม่ำเสมอ การเป็นผู้นำจึงเป็นเรื่องที่เรียนรู้ได้ ภาวะผู้นำเป็นคำที่มีผู้ให้นิยามมากมาย สรุปความหมายได้ว่า เป็นกระบวนการที่ผู้นำมีอิทธิพลที่ช่วยให้กลุ่มและองค์กรบรรลุเป้าหมาย ซึ่งประกอบได้ด้วยหลายองค์ประกอบ ไม่ว่าจะเป็นการให้ความไว้วางใจและเชื่อมั่นในภาวะผู้นำ เพื่อเป็นตัวบ่งชี้ความน่าเชื่อถือได้มากที่สุดในความพอใจของพนักงานในองค์กร รวมถึงการสื่อความหมายที่มีประสิทธิผล

แนวคิดภาวะผู้นำ

ตารางที่ 1 ความหมายของภาวะผู้นำได้มีนักวิชาการสรุปได้ดังนี้⁶

นักคิด/นักวิชาการ	แนวคิดหลัก
Jacobs (1970, p.112)	ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โดยที่ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ให้สารสนเทศ เพื่อให้อีก ฝ่ายหนึ่งเชื่อมั่นว่าหากทำตามแล้วจะบรรลุผลตามที่ต้องการ
Stogdill (1974, p.100)	สัมพันธภาพของการทำงานระหว่างกลุ่มสมาชิก โดยผู้นำเข้าร่วมดำเนินงาน และใช้ความสามารถให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติงาน จน สำเร็จลุล่วง
Boles and Davanport (1975, p.115)	โดยสมบูรณ์ การที่บุคคลมีความคิดริเริ่มที่จะช่วยให้กลุ่มได้ก้าวหน้าไปสู่จุดประสงค์ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน ช่วยทำให้กลุ่มคงอยู่ได้และช่วยให้สมาชิกของกลุ่ม สมความปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ โดยสิ่งที่ต้องการนั้นเป็นตัวกระตุ้นให้ เข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม
Yukl (1998, p. 45-54)	กระบวนการใช้อิทธิพลโน้มน้าวที่มีผลต่อการตัดสินใจของกลุ่ม หรือ วัตถุประสงค์ขององค์การ หรือกระบวนการใช้อิทธิพล กระบวนการ กระตุ้นพฤติกรรมการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์
Trewatha and Newport (1982, p.97)	กระบวนการของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โดยที่ผู้นำพยายามใช้ อิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น เพื่อน าพฤติกรรมองค์การให้เป็นไปตาม ทิศทางที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้
Sergiovanni and Moore (1989, p.225)	กระบวนการเกลี้ยกล่อมจิตใจของผู้นำให้ผู้ตามประพฤติปฏิบัติซึ่งส่งเสริมจุดประสงค์ หรือจุดประสงค์ร่วมกันของผู้นำกับผู้ตาม ความสามารถในการที่จะกระตุ้น และใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น เพื่อให้ บรรลุเป้าหมายขององค์การ กระบวนการภาวะผู้นำประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ 1)ขั้นการใช้อำนาจเพื่อให้กลุ่มทำงานหรือมีการปฏิบัติตามเป้าหมาย ขององค์การ 2) กระตุ้นสมาชิกขององค์การให้ทำงานจนบรรลุเป้าหมาย และ 3) ขั้นส่งอิทธิพลต่อพลวัตหรือความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มและต่อวัฒนธรรมองค์การ

⁶ อภิชาติ พานสุวรรณ. (2557, น.25-26).การพัฒนาคุณลักษณะผู้นำชุมชนในเขตเทศบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

(วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

ตารางที่ 1 ความหมายของภาวะผู้นำได้มีนักวิชาการสรุปได้ดังนี้ (ต่อ)

นักคิด/นักวิชาการ	แนวคิดหลัก
ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร (2532, น. 6)	กระบวนการในการใช้อิทธิพลของผู้นำต่อการทำกิจกรรมของแต่ละบุคคลของกลุ่มในความพยายามที่จะให้สัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมาย
เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2536, น.1)	การใช้อิทธิพลของบุคคล หรือของตำแหน่งให้ผู้อื่นยินยอมปฏิบัติตาม เพื่อที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของกลุ่มตามที่ได้กำหนดไว้ หรือ หมายถึงรูปแบบของอิทธิพลระหว่างบุคคล
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2540, น. 22)	คุณสมบัติอันพึงมีของผู้นำ ได้แก่ สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลที่ชักนำคนทั้งหลายมาประสานกัน และพากัน ไปสู่จุดหมายที่ตั้งใจอย่างถูกต้องชอบธรรม
วิโรจน์ สารรัตน์ (2546, น.106)	กระบวนการมีอิทธิพลซึ่งกันและกันระหว่างผู้นำ และผู้ตาม เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ และเกิดการเปลี่ยนแปลง

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ตั้งใจ โดยประกอบด้วย ตัวผู้นำ ผู้ตาม จุดหมาย หลักการ วิธีการ สิ่งที่จะทำและสถานการณ์ต่าง ๆ ภาวะผู้นำจึงเกี่ยวข้องกับการใช้อิทธิพล และปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ของผู้อื่นเป็นความสามารถในการมีอิทธิพลต่อกลุ่ม มีจุดหมายเพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุจุดหมาย ขององค์การทั้งนี้แหล่งที่มาของการมีอิทธิพลอาจเป็นอย่างทางการ เช่น ได้กำหนดชัดเจนมากับตำแหน่งทางบริหารขององค์การนั้น ๆ

คุณลักษณะของผู้นำ

ผู้นำที่ดี ต้องมีคุณลักษณะของการเป็นผู้นำที่สามารถศึกษาหรือฝึกฝนให้เกิดขึ้นได้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการบริหารงาน หรือกลุ่ม และพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพของแต่ละบุคคลในแต่ละสถานการณ์ที่แตกต่างกัน

ลิขิต ธีรเวคิน (2546, น.9) กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้นำในยุคปัจจุบัน ดังนี้

1) มีความรู้ความสามารถในการบริหาร วิเคราะห์ปัญหาและแก้ปัญหา 2) มีความกล้าหาญ กล้าตัดสินใจ กล้ารับผิดชอบและมีความมุ่งมั่น 3) มีเกียรติและศักดิ์ศรี มีความซื่อสัตย์ มีอุดมการณ์ 4) มีความเสียสละ 5) มีความรู้อย่างกว้างขวางในทุก ๆ ด้าน 6) มีวิสัยทัศน์ก้าวไกลและสอดคล้องกับศักยภาพ 7) กระจายอำนาจ มอบหมายงานให้ผู้อื่นรับผิดชอบอย่างเหมาะสม 8) ประนีประนอมเพื่อลดความขัดแย้งในองค์กร 9) ใช้นโยบายต่าง ๆ และรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา

มัลลิกา ต้นสอน (2545, น.164) องค์ประกอบของผู้นำมี 4 ประการ คือ

1) ความสามารถในการใช้อำนาจให้เป็นที่ยอมรับและเกิดผลที่ต้องการ 2) ความสามารถในการชักจูง

บุคคลและกลุ่มอย่างเหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ 3) ความสามารถที่จะชักนำให้ผู้ตามมองเห็นเป้าหมายและความสามารถในการทำงานให้กับกลุ่ม และ 4) ความสามารถในการตัดสินใจและแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

รังสรรค์ ประเสริฐ (2544, น.36-38) สรุปลักษณะของผู้นำด้านบุคลิกภาพทั่วไป ดังนี้

1) ความเชื่อมั่นในตนเอง 2) การสร้างความไว้วางใจได้ 3) เป็นคนกล้าแสดงออก 4) การเป็นกล้าแสดงออก 5) ความมั่นคงทางด้านอารมณ์ 6) มีความกระตือรือร้น 7) มีอารมณ์ขัน 8) ความเป็นคนดูอบอุ่น หรือมีความเอื้ออารีย์ 9) มีความอดทนสูงต่อความตึงเครียด ความผิดหวัง หรือความซับซ้อนใจ และ 10) รู้จักตนเองและมีวัตถุประสงค์ในการทำงาน

คุณลักษณะของผู้นำจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินงานหรือกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมาย ต้องมีความตั้งใจ ความพยายาม อาศัยความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่มหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ผู้นำต้องมีความกล้าแสดงออกกล้าตัดสินใจและมีความเชื่อมั่นในตนเอง สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ผู้นำมีความสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ได้ดีและเหมาะสม

ตารางที่ 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ

นักวิชาการ/นักวิจัย	ผลการวิจัย
อนันต์ คงจันทร์ (2543, น.85-87)	<p>ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความก้าวหน้าในอาชีพ และอุปสรรคในการทำงานของผู้บริหารสตรี พบว่า 1) ปัจจัยภายในที่มีความสำคัญ 5 อันดับแรก คือ ผู้หญิงและผู้ชายเท่าเทียมกัน ความเชื่อมั่นในองค์กรให้โอกาสผู้หญิงและผู้ชายเท่าเทียมกัน การแข่งขันเป็นสิ่งที่ดีเพราะทำให้เกิดความมุ่งมั่นในการทำงาน ผู้หญิงต้องมีทัศนคติที่ดีต่องานจึงก้าวหน้าและภาวะครอบครัวไม่ใช่น้ำหนักของผู้หญิงฝ่ายเดียว 2) ปัจจัยภายนอกที่มีความสำคัญ 5 อันดับแรก คือ ความยุติธรรมของหัวหน้างาน ทัศนคติของผู้บริหารระดับสูงที่ยอมรับความเท่าเทียมกัน การเปิดโอกาสที่เท่าเทียมกัน ความใจกว้างหรือการยอมรับของผู้บริหารเพศชายในองค์กร และค่านิยมของสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงมากขึ้น 3) อุปสรรคในการทำงาน อุปสรรคด้านกายภาพ เช่น ในช่วงตั้งครรภ์ทำให้ไม่สามารถทำงานเต็มที่ และทัศนคติของผู้ร่วมงานเพศชายที่มองผู้หญิงมีจุดอ่อนแอ ไม่สามารถทัดเทียมผู้ชายได้</p>
เสาวลักษณ์ ตั้งตระกูล และเศกสรรค์ ยงวนิชย์ (2551, น. 64-81)	<p>ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้บริหารเทศบาลนครขอนแก่นและแนวทางในการพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สามารถนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จแก่ผู้บริหารเทศบาล ผลการศึกษา พบว่าภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงภาพรวมอยู่ในระดับมาก มีหลาย ๆ ด้านดังต่อไปนี้ ด้านมีอิทธิพลเชิงอุดมการณ์ ด้านการกระตุ้นทางปัญญา ด้านการสร้างแรงบันดาลใจ ด้านการคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล</p>

ตารางที่ 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ (ต่อ)

นักวิชาการ/นักวิจัย	ผลการวิจัย
พระกมลภ กิตติโสภโณ และคณะ (2561, น.101-103)	ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง บ้านโป่ง ตำบลบ้านโป่ง อำเภองาว จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่า ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนโดยรวมมีคุณลักษณะที่ดี มีภาวะผู้นำที่เหมาะสมในด้านการประสานงาน ด้านบริหารสังคม และด้านบริหารโครงการ
อภิชาติ พานสุวรรณ และอดิสร ภูสาระ (2562: บทคัดย่อ)	บทบาทผู้นำในการพัฒนาชุมชนบ้านลาว อำเภอยะโฮย จังหวัดอ่างทอง ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนส่วนมากมีความเห็นต่อบทบาทผู้นำในการพัฒนาชุมชน 7 ด้าน ดังนี้ ด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านส่งเสริมคุณภาพชีวิต ด้านการจัดระเบียบชุมชน ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ด้านเศรษฐกิจ ด้านการรักษา/อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการศึกษา
กัลญา อุปัชฌาย์ วิชรินทร์ สุทธิชัย และสิทธิพรร์ สุนทร (2563 :บทคัดย่อ)	รูปแบบผู้นำสตรีในศตวรรษที่ 21 กับการพัฒนาชุมชนของสตรีในจังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยคุณลักษณะผู้นำสตรีในศตวรรษที่ 21 ในจังหวัดร้อยเอ็ด และบทบาทการพัฒนาชุมชนของสตรีในจังหวัดร้อยเอ็ด โดยรวมอยู่ในระดับมาก ส่วนปัจจัยคุณลักษณะผู้นำสตรีในศตวรรษที่ 21 ของสตรีในจังหวัดร้อยเอ็ด ที่มีอิทธิพลต่อบทบาทการพัฒนา ชุมชนของสตรีในจังหวัดร้อยเอ็ด โดยรวมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 มีจำนวน 7 ตัวแปร ได้แก่ ปัจจัยจินตนาการ ปัจจัยท้าทาย ปัจจัยการนำเสนอ ปัจจัยไว้วางใจ ปัจจัยแรงบันดาลใจ ปัจจัยส่วนร่วม และปัจจัยยืดหยุ่น ผลการวิจัยรูปแบบคุณลักษณะผู้นำสตรีในศตวรรษที่ 21 กับการพัฒนาการพัฒนาชุมชนของสตรีในจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่ามีปัจจัยเพิ่มเติมอีกจำนวน 2 ตัวแปร ได้แก่ 1) ปัจจัยทักษะด้านสารสนเทศ และ 2) ปัจจัยการคิดนอกกรอบ

กรอบแนวคิด

ในงานวิจัยชิ้นนี้นอกจากการใช้แนวคิด งานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีคุณลักษณะ **Trait Theory** ในการอธิบายภาวะผู้นำ ซึ่งทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีที่เก่าแก่ที่สุดในการอธิบายเกี่ยวกับภาวะผู้นำ มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้นำมาใช้ นักวิชาการที่สำคัญ คือ **Gary Yukl** ซึ่งทฤษฎีนี้นำมาปรับใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย กล่าวคือ การเป็นผู้นำขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพ ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งบุคคลที่เป็นผู้นำจะ

มีลักษณะภาวะผู้นำอยู่แล้วตามธรรมชาติ ทั้งลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ รูปร่างสูงสง่า หน้าตาดี กิริยาท่าทาง และกล้าแสดงออก และลักษณะทางบุคลิกภาพ ได้แก่ ความสามารถในการควบคุมบังคับบัญชา ความเชื่อมั่นในตนเอง ความเด็ดเดี่ยว ความเฉลียวฉลาด และความพยายามที่จะบรรลุเป้าหมาย

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้ยุทธศาสตร์การวิจัย (Research Strategy) ตามยุทธศาสตร์ประเด็นวิจัยของชาติปี 2560 โดยสอดคล้องกับประเด็น “วิสาหกิจชุมชน และวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME)” ซึ่งทีมผู้วิจัย ได้ใช้กรอบการวิจัย “การวิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตและประสิทธิภาพที่ทันต่อสถานการณ์ในการดำเนินงานและการบริหารจัดการ กลุ่มโอท็อป (OTOP) วิสาหกิจชุมชน รวมทั้งวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) อย่างยั่งยืน” ข้อ 2.6 การวิจัยเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชุมชนและบุคคลเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจ โดยทีมผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ในการดำเนินการ ใช้เครื่องมือคือ การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและการสนทนากลุ่ม เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล และตอบวัตถุประสงค์การวิจัย

ประชากรและวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่าง

- 1) ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ กลุ่มสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแบบโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
- 2) กลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแบบโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี จำนวน 20 คน
- 3) เกณฑ์การคัดเลือกอาสาสมัครที่เข้าโครงการวิจัย ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกสตรีมุสลิมที่ได้รับการฝึกอบรมการนวดเพื่อสุขภาพ 250 ชั่วโมง และสอบผ่านได้รับประกาศนียบัตรรับรองแล้วเท่านั้น
- 4) เกณฑ์การคัดเลือกอาสาสมัครออกจากโครงการวิจัย หากอาสาสมัครไม่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการวิจัยได้ อาสาสมัครมีสิทธิถอนตัว
- 5) เกณฑ์การถอนตัวจากการเป็นอาสาสมัครโครงการวิจัยนี้เมื่อใดก็ได้ถ้าอาสาสมัครต้องการ โดยไม่มีผลกระทบใดๆ ทั้งสิ้น
- 6) วิธีการชักชวนอาสาสมัครเข้าสู่โครงการวิจัย ผู้วิจัยประชาสัมพันธ์โครงการวิจัยนี้ พร้อมอธิบายวัตถุประสงค์ ประโยชน์ที่ได้รับรวมถึงวิธีการดำเนินงานวิจัยกับกลุ่มสตรีมุสลิม
- 7) การแจ้งวัตถุประสงค์ของการวิจัย ก่อนดำเนินการเก็บข้อมูลจากอาสาสมัคร ผู้วิจัยได้อธิบายให้อาสาสมัครทราบถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย รวมทั้งประโยชน์และผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการวิจัยอย่างละเอียดตลอดจนให้เวลาซักถามข้อสงสัยต่างๆ จนเข้าใจ
- 8) ขั้นตอนการปฏิบัติตัวของอาสาสมัคร อาสาสมัครคือบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการให้

ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ อาสาสมัครสามารถแจ้งวันเวลาและสถานที่ ที่สะดวกในการให้ข้อมูลการวิจัย ในการตอบแบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม

เครื่องมือและวิธีการสร้างเครื่องมือการวิจัย

1) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแบบสนทนากลุ่ม

2) การสร้างและวัดคุณภาพเครื่องมือ

การสร้างข้อคำถามโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน(Problem base) มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสร้างแบบสัมภาษณ์และแบบสนทนากลุ่ม
- กำหนดกรอบ และขอบข่ายที่จะศึกษาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย
- สร้างแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างและแบบสนทนา แล้วนำเครื่องมือไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิ

ตรวจสอบความถูกต้อง

- ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะ และนำไปใช้

วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

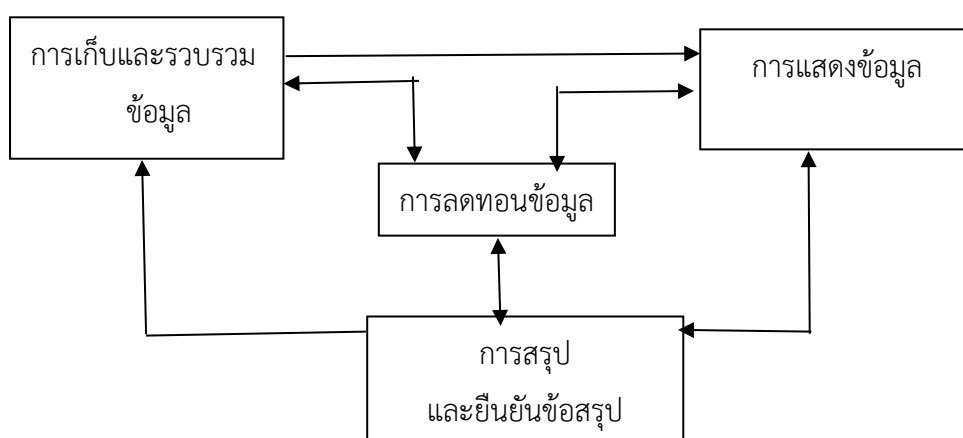
การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและแบบสนทนากลุ่ม โดยผู้วิจัยนัดหมายกลุ่มเป้าหมาย วัน เวลาที่สะดวก และทำการสัมภาษณ์ตามวันเวลาดังกล่าว ณ ที่ทำการกลุ่มนวดเพื่อสุขภาพสตรีมุสลิมบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ในประเด็นภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิมกลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี โดยผู้วิจัยอธิบายส่วนต่างๆ ก่อนจะให้กลุ่มสตรีตอบแบบสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้อธิบายในเรื่องของจริยธรรมการวิจัยทางสังคมศาสตร์ในเรื่องของการพิทักษ์สิทธิ์ของผู้ให้ข้อมูล ด้านการขอและการให้ความยินยอมผู้ให้ข้อมูล โดยผู้ให้ข้อมูลอนุญาตหรือให้ความยินยอมในการให้สัมภาษณ์ในเอกสารความยินยอม (Informed Consent) ความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล (Privacy) และการปกปิดข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลไว้เป็นความลับ (Confidentiality) เพื่อปกป้องคุ้มครอง ผู้ให้ข้อมูลจากอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจากการให้ข้อมูลในการวิจัย โดยในการสร้างความน่าเชื่อถือของการวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลโดยผู้ให้ข้อมูล (Member check) และใช้การจัดระบบการตรวจสอบโครงการวิจัย ผ่านผู้ทรงคุณวุฒิ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Description Analytical)⁷ ซึ่งในทฤษฎีของเอ็ม บี ไมล์ส (M. B. Miles)

⁷ M. B. Miles and A. M. Huberman, Qualitative Data Analysis. 2nd ed. (Thousand Oaks. CA: Sage Publications,1994) p. 12

และเอ เอ็ม ฮูเบอร์แมน (A. M. Huberman) ได้เสนอกรอบการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่การวิจัยเชิงคุณภาพในทางรัฐศาสตร์ สามารถนำมาใช้ได้ กรอบการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพดังกล่าวมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 3 ประการ ได้แก่ 1) การลดทอนของข้อมูล (data reduction) หมายถึง การปรับลด เพิ่ม หาข้อมูลใหม่ จนได้ผลหรือข้อสรุป 2) การแสดงข้อมูล (data display) หมายถึง การกระทำในรูปของการ เล่าเรื่องราวว่า เกิดอะไรขึ้นก่อนหลัง อย่างไร ทำไม โดยทั่วไปองค์ประกอบของกรอบการวิเคราะห์ข้อมูล เชิงคุณภาพนี้ เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาเรียงลำดับตามเวลาที่เกิดขึ้นก่อนหลัง 3) การสรุป และการยืนยันข้อสรุป (drawing and verifying conclusion) หมายถึง เมื่อผู้วิจัยหรือนักวิจัยได้ข้อมูลมาในขั้นแรกอาจจะมีการสรุปในเบื้องต้นก่อน แล้วหลังจากนั้นเก็บข้อมูลต่อแล้ว ทดสอบการสรุปเบื้องต้นไปเรื่อย ๆ จนสามารถยืนยันข้อสรุปดังกล่าว ได้ชัดเจน องค์ประกอบกรอบการวิเคราะห์ข้อมูลของเอ็ม บี ไมล์ส์และเอ เอ็ม ฮูเบอร์แมน มีปฏิสัมพันธ์ ระหว่างกันดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 แสดงองค์ประกอบของกรอบการวิเคราะห์ข้อมูล: ตามกรอบหรือตัวแบบปฏิสัมพันธ์ของ เอ็ม บีไมล์ส์(M. B. Miles) และเอ เอ็ม ฮูเบอร์แมน (A. M. Huberman)

ที่มา: M.B. Miles and A.M. Huberman. Qualitative Data Analysis. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publication, 1994, p. 121.

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ผลสรุปการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ดังนี้ คือ สตรีมุสลิม จำนวน 20 คน คิดเป็นร้อยละ 100 โดยผู้ตอบแบบสัมภาษณ์มีอายุระหว่าง 41 - 50 ปี จำนวน 8 คน คิดเป็นร้อยละ 40 รองลงมามีอายุ 51 ปีขึ้นไป จำนวน 7 คน คิดเป็นร้อยละ 35 อายุ 31 - 40 ปี จำนวน 3 คน คิดเป็นร้อยละ 15 และอายุ 21 - 30 ปี จำนวน 2 คน คิดเป็นร้อยละ 10 สตรีมุสลิมส่วนมากที่สุดมีสถานภาพสมรส จำนวน 16 คน คิดเป็นร้อยละ 80 รองลงมามี สถานภาพหม้าย จำนวน 3 คน คิดเป็นร้อยละ 15 และมีสถานภาพหย่าร้าง จำนวน 1 คน คิดเป็นร้อยละ 5 สตรีมุสลิมมีระดับการศึกษาส่วนมากที่สุด ระดับประถมศึกษา จำนวน 12 คน

คิดเป็นร้อยละ 60 รองลงมา มีระดับการศึกษามัธยมศึกษา จำนวน 4 คน คิดเป็นร้อยละ 20 และระดับปริญญาตรี จำนวน 4 คน คิดเป็นร้อยละ 20

สตรีมุสลิมมีประกอบอาชีพหลัก ส่วนมากที่สุตรับจ้างทั่วไป 12 คน คิดเป็นร้อยละ 60 รองลงมาคือค้าขาย จำนวน 8 คน คิดเป็นร้อยละ 40

ตอนที่ 2 สรุปผลการวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์ เกี่ยวกับภาวะผู้นำสตรีในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี สามารถสรุปได้ดังนี้

จากการศึกษา พบว่า สตรีมุสลิมมีภาวะผู้นำที่โดดเด่นจำนวน 10 คน จากจำนวนทั้งสิ้น 20 คน มีภาวะผู้นำด้านการประสานงานและด้านการบริหารจัดการ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การวิจัย ประเด็น “วิสาหกิจชุมชน และวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME)” โดยทีมผู้วิจัย ได้ใช้กรอบการวิจัย “การวิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตและประสิทธิภาพที่ทันต่อสถานการณ์ในการดำเนินงานและการบริหารจัดการ กลุ่มโอท็อป (OTOP) วิสาหกิจชุมชน รวมทั้งวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) อย่างยั่งยืน” ข้อ 2.6 การวิจัยเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชุมชนและบุคคลเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจ สรุปรายละเอียดภาวะผู้นำสตรีในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม ดังนี้

1) ด้านเป็นผู้ประสานงาน พบว่า จากการสัมภาษณ์ และสังเกตพฤติกรรมของสตรีมุสลิมโดยส่วนใหญ่มีคุณลักษณะบุคลิกภาพเหมาะสมกับความเป็นผู้นำ มีความกล้าแสดงออก กล้าแสดงออกความคิดเห็น กล้าตัดสินใจ และกล้ายอมรับความผิดพลาดที่ตนเองกระทำพร้อมรับคำวิจารณ์ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีความเสียสละแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน เอาใจใส่กระตือรือร้นในการเรียนรู้งานและเพิ่มพูนความรู้ความสามารถในการปฏิบัติงาน เป็นผู้ส่งเสริมการดำเนินงานของกลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี มีความคิดสร้างสรรค์ และพัฒนางานสิ่งใหม่ๆเสมอ ปฏิบัติตามกฎหมายระเบียบ ประพฤติตนเป็นแบบอย่าง วางตัวดีตามหลักปฏิบัติศาสนาอิสลาม ชยัน มีความเพียรพยายาม มีความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ รับผิดชอบต่อตนเอง ต่อสังคม และต่องานหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย สามารถทำงานเป็นหมู่คณะ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีทัศนคติที่ดี มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความรู้ความสามารถในด้านการนวดเพื่อสุขภาพ ซึ่งเป็นงานหลักหรืองานเสริมของกลุ่มสตรีมุสลิม สามารถพัฒนางานอย่างเป็นขั้นเป็นตอนและรอบคอบ ใช้ความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดแนะนำให้กับชุมชนได้ ขอยกตัวอย่างประกอบภาวะผู้นำสตรีมุสลิม ดังนี้

- กล้าแสดงออก กลุ่มสตรีมุสลิมเมื่อได้รับการฝึกอบรมการนวดเพื่อสุขภาพและสอบผ่านตามเกณฑ์ ได้ไปออกRoad Show ที่ศูนย์ประชุมแห่งชาติ ม.อ.หาดใหญ่ อีกทั้งยังไปร่วมสาธิตการนวดเพื่อสุขภาพในงาน ม.อ. วิชาการ ปี 62 แสดงให้เห็นถึงความกล้าแสดงออกในการนำความรู้ วิชาชีพของตนไปใช้จริง นำไปปฏิบัติจริง

- กล้าตัดสินใจ กลุ่มสตรีมุสลิมรวมตัวกัน และตัดสินใจร่วมกัน เพื่อขอพื้นที่ ให้จัดตั้งศูนย์นวดเพื่อสุขภาพจากอบต. แหลมโพธิ์ และทำสำเร็จทางอบต. ให้พื้นที่ อพปร. มาเป็นศูนย์นวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

- มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี กลุ่มสตรีมุสลิมมีอัธยาศัยดี สามารถหาลูกค้ามานวดเพื่อสุขภาพโดยใช้

ความสัมพันธ์กับชุมชน และกับผู้ประกอบการรีสอร์ทในพื้นที่ ทำให้มีลูกค้ามาตลอดช่วงที่เปิดศูนย์ฯ

- มีความคิดสร้างสรรค์ กลุ่มสตรีมุสลิม เสนอความรู้พื้นบ้าน คือ นำผักบุ้งทะเล มาเป็นส่วนหนึ่งในการทดลองทำผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อทำผลิตภัณฑ์ของกลุ่มในอนาคต

- มีความรู้ความสามารถในการนวดเพื่อสุขภาพและสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับชุมชนได้โดยปลัดอบต. ได้เชิญเป็นกลุ่มสตรีมุสลิมนี้เป็นวิทยากร บรรยายและสาธิตการนวด และทำน้ำมันสมุนไพรให้แก่ชาวบ้าน ทำให้ได้เผยแพร่ความรู้และช่วยเหลือชุมชนในการดูแลสุขภาพเบื้องต้น

2) ด้านการบริหารจัดการ พบว่า จากการสัมภาษณ์และสังเกตพฤติกรรมผู้นำสตรีมุสลิมโดยส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาชุมชนตามแนวทางการพัฒนาตนเองที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน อีกทั้งยังมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนดำเนินงานของชุมชน กำหนดทิศทางในการพัฒนาชุมชน ร่วมเป็นคณะกรรมการของชุมชน และมีการเข้าร่วมทำโครงการวิจัย ม.อ.เพื่อชุมชนเข้มแข็ง ปี พ.ศ. 2561-2562 เพื่อเพิ่มพูนทักษะการนวดเพื่อสุขภาพ และมีส่วนร่วมหาแนวทางและพัฒนากิจการดำเนินงานของกลุ่ม ได้แก่ ด้านการตลาด ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรของกลุ่ม เป็นต้น ผู้นำสตรีมีส่วนช่วยในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของชุมชนผ่านสื่อต่างๆ ให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนเมื่อชุมชนประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจ ร่วมหาแนวทางแก้ปัญหา ปัญหา เข้าร่วมประชุมร่วมกับคณะกรรมการชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้น รวมถึงเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหา วางแผนการแก้ปัญหาต่างๆ ประสานให้เจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญ หรือขอความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องช่วยแก้ไขปัญหา กรณีเป็นปัญหาที่เกินกำลังของชุมชนที่จะแก้ไขด้วยตนเองได้ ขอยกตัวอย่างประกอบภาวะผู้นำสตรีมุสลิม ดังนี้

- มีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาชุมชน สตรีมุสลิมเข้าไปมีส่วนร่วมกับผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำศาสนา ในการช่วยเหลือชุมชน ทั้งเรื่องสุขภาพ เรื่องการช่วยเหลือกิจกรรมอื่นๆ

- เข้าร่วมโครงการวิจัยม.อ. เพื่อเพิ่มพูนทักษะการนวด สตรีมุสลิมเข้าร่วมโครงการในเฟส 2 เพื่อต่อยอดองค์ความรู้ เรื่องนวดเพื่อสุขภาพที่มีความเฉพาะ กล่าวคือ มีการเรียนรู้ศาสตร์การนวดเฉพาะทางมากขึ้น อาทิ การนวดหลังกาสุกะ และทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากท้องถิ่น

- เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของชุมชนผ่านสื่อต่างๆ สตรีมุสลิม เข้าร่วมโครงการต่างๆ ของหน่วยงานภาครัฐ เช่น พัฒนาชุมชน พัฒนาตำบล ในการนำเสนอสินค้าและบริการ คือ นวดเพื่อสุขภาพ ในงานสำคัญต่างๆของพื้นที่ เป็นต้น

ตอนที่ 3 สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม เกี่ยวกับปัญหา อุปสรรคในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม บ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ดังนี้ คือ กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ยังขาดองค์ความรู้ทางการตลาด ขาดการประชาสัมพันธ์ และขาดการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่หลากหลาย ซึ่งผู้นำสตรีมุสลิมในกลุ่มส่วนใหญ่ไม่มีปัญหา มีบางส่วนแสดงความคิดเห็นในฐานะผู้นำด้านต่าง ๆ สรุปได้ว่า

1) อุปสรรคและข้อเสนอแนะด้านการเป็นผู้ประสานงาน พบว่า สตรีมุสลิมบางคนให้ความคิดเห็นว่า กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพสตรีมุสลิมบ้านปาตาบูดี การเปิดศูนย์นวดเพื่อสุขภาพฯ บ่อยครั้งไม่สามารถเปิดได้ต่อเนื่อง โดยเสนอว่าควรพัฒนาทีมงานให้สามารถทำงานแทนกันได้เพื่อให้เกิดความต่อเนื่อง และลดภาระงาน

กรณีที่บ้านคนไม่อยู่ ไม่สบาย หรือไม่สะดวกเข้าร่วมกลุ่มฯ ในบางช่วงเวลาและในการประชุมแต่ละสัปดาห์ หรือ แต่ละเดือน ควรสรุปประชุมและแจ้งข้อมูลให้สมาชิกกลุ่มทราบเพื่อให้เกิดความเข้าใจและดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง

2) อุปสรรคและข้อเสนอแนะด้านการบริหารจัดการ พบว่า สตรีมุสลิมบางคนให้ความคิดเห็นว่าการกลุ่มนวดเพื่อสุขภาพสตรีมุสลิมบ้านปาตาบูดี ยังขาดองค์ความรู้ด้านการตลาด ด้านวางแผนการตลาดเพื่อสร้างรายได้เพิ่มขึ้นให้กับกลุ่มและชุมชน โดยทางกลุ่มขาดความเข้าใจการสื่อสารที่มาและเรื่องราวของกลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดีและผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม เมื่อทางกลุ่มสามารถถ่ายทอดเรื่องราวได้ จะเป็นการสร้างชื่อเสียงให้กับกลุ่มได้ในระยะยาว จากนั้นเริ่มประชาสัมพันธ์ ทางกลุ่มพอมีความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อที่จะใช้ในการประชาสัมพันธ์ โดยมองว่าจะเลือกสื่อที่ผู้คนนิยมใช้ในปัจจุบัน เพื่อจะได้เข้าถึงกลุ่มลูกค้าได้มากขึ้น แต่ไม่มีความเชี่ยวชาญในการใช้เครื่องมือสารสนเทศ ส่วนการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่หลากหลาย ปัจจุบันทางกลุ่มยังใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่ได้จากเข้าฝักอบรมทำผลิตภัณฑ์สมุนไพร ยังไม่มีการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์สมุนไพรดังกล่าว ด้วยสาเหตุสมาชิกของกลุ่มมีภาระหน้าที่ที่แตกต่างกัน ทำให้การรวมกลุ่มในการคิดค้นผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ เกิดขึ้นได้ยาก

อภิปรายผล

ผลการศึกษาค้นคว้าข้อมูลการวิจัยเรื่องภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี มีประเด็นการอภิปรายดังนี้

1) ด้านการเป็นผู้ประสานงาน จากผลการวิจัย พบว่า ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี โดยรวม ผู้นำสตรีมุสลิมมีคุณลักษณะบุคลิกภาพเหมาะสมกับความเป็นผู้นำ มีความกล้าแสดงออก กล้าแสดงออกความคิดเห็น กล้าตัดสินใจ และกล้ายอมรับความผิดพลาดที่ตนเองกระทำพร้อมรับคำวิจารณ์ มีความเต็มใจและจริงจังในการทำงาน อุทิศตน มีความประนีประนอม มีความยุติธรรม มีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับ (Khiawlit, 2017) ที่กล่าวว่า ผู้นำที่ดีต้องเป็นบุคคลที่มีศีล สมาธิ และปัญญา ที่จะพัฒนาตนเองและสังคมไปสู่จุดหมาย และสอดคล้องกับ(อรุณ รักธรรม, 2547, น.198-202) ให้ความเห็นว่า คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้นำควรที่จะประกอบด้วยเรื่องสำคัญ ได้แก่ คุณลักษณะด้านบุคลิกภาพผู้นำหรือผู้บริหารที่ดี คือ 1) เป็นผู้มีความรู้ 2)เป็นผู้มีความสามารถ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ 3)เป็นผู้มีความกล้าหาญ 4) เป็นผู้มีความเด็ดขาด 5) เป็นผู้มีความริ้วาจาที่ถูกต้องเหมาะสม 6) เป็นผู้มีความยุติธรรม 7) เป็นผู้ที่มีลักษณะท่าทางการแสดงออกที่ดี 8) เป็นผู้มีความอดทน 9) เป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้น 10) เป็นผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัว 11) เป็นผู้ที่มีความตื่นตัวหรือระมัดระวังอยู่เสมอ 12) เป็นผู้มีความพินิจพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล 13) เป็นผู้มีความสงบเสงี่ยม 14) เป็นผู้มีความจงรักภักดี 15) เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี 16) เป็นผู้มีความสามารถควบคุมอารมณ์ได้ดี

2) ด้านการบริหารจัดการ จากผลการวิจัย พบว่า ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิม กลุ่มนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี โดยรวม ผู้นำสตรีมีส่วนร่วมในการวางแผน ในการบริหารจัดการศูนย์นวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูดี และท้ายที่สุด ก็สามารถจัด

ทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชนนวดเพื่อสุขภาพบ้านปาตาบูตี ได้สำเร็จ เป็นการประกอบกิจการของชุมชนเพื่อชุมชน โดยคนในชุมชน และสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน สอดคล้องกับ Krech, Crutchfield and Ballachey (1962, p.428-430) และ Gorton (1983, p.71) ที่กล่าวถึงบทบาทของผู้นำว่า เป็นผู้บริหาร คนที่เป็นผู้นำนั้น ส่วนมากจะเป็นผู้บริหารองค์การด้วย มีความสามารถในการบริหารจัดการเรื่องต่างๆ ของกลุ่มองค์กร อาทิ กำหนดนโยบาย เป็นตัวแทนในการติดต่อกับภายใน ภายนอก ให้คุณให้โทษ เป็นผู้ไกลเกลี่ย กรณีมีปัญหาหรือข้อพิพาท เป็นตัวอย่างของกลุ่ม เป็นผู้รับผิดชอบหลักในการจัดการเรื่องราวต่าง ๆ ขององค์กร จนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย หรือ วัตถุประสงค์ที่วางไว้

สรุปและเสนอแนะ

ทีมผู้วิจัยเห็นว่า บทบาทภาวะผู้นำ เป็นบทบาทที่มีความสำคัญต่อการกำหนดพฤติกรรมในการปฏิบัติงานของบุคคล โดยบทบาทผู้นำเป็นตัวกำหนดสถานภาพหรือตำแหน่งของผู้นำในการทำงาน เป็นการแสดงให้เห็นว่า ผู้นำมีตำแหน่งหน้าที่อย่างไร การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำในขณะดำรงตำแหน่งหนึ่งๆ นั้น สอดคล้องกับตำแหน่งที่ได้รับหรือไม่ อย่างไร ซึ่งผู้นำจะได้รับมอบหมายจากสมาชิกหรือหน่วยงานให้ทำหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้และต้องรักษาเอกภาพขององค์กรให้คงอยู่ในทุกสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ผู้นำจึงมีบทบาทและความสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จขององค์กร สมาชิกและสังคม การแสดงบทบาทผู้นำให้ สอดคล้องกับตำแหน่งที่ได้รับมอบหมายจะช่วยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์องค์กรได้ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึง ประสิทธิภาพของผู้นำอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะเชิงทฤษฎี

นำแบบของภาวะผู้นำที่จำเป็นในยุคปัจจุบันซึ่งอยู่ในยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่สี่ หรือยุคเทคโนโลยี อุตสาหกรรมอัจฉริยะ อาทิ Transformative Leadership, Transactional Leadership, Servant Leadership เป็นต้น มาปรับใช้ เพื่อให้เห็นภาวะผู้นำสตรีมุสลิมที่สอดรับการบริบทการเปลี่ยนแปลงของโลก

ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติ

สตรีมุสลิมควรมีควรมีเห็นตรงกัน โดยมีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ วิธีปฏิบัติ ประสบการณ์การนวดเพื่อสุขภาพโดยปราชญ์ชาวบ้าน ให้กับเยาวชนหรือผู้ที่สนใจ เพื่อสร้างความเข้าใจและมี แนวปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักศาสนา ต่อยอดอาชีพนี้ให้อยู่คู่กับพื้นที่ สร้างรายได้เข้าสู่ชุมชนต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในโอกาสต่อไป

ศึกษาเปรียบเทียบภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบอาชีพสตรีมุสลิมกับพื้นที่อื่น หรือกลุ่มสตรี อื่นๆ เพื่อทราบภาวะผู้นำและพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมในแต่ละพื้นที่

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สำหรับทุนวิจัยในโครงการ ม.อ.ชุมชนเข้มแข็ง ปี 2562 และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกคน สำหรับความรู้ คำแนะนำ และตรวจสอบ แก้ไขจนกระทั่งเสร็จสิ้นสมบูรณ์ และขอขอบคุณกลุ่มสตรีมุสลิมมุสลิม นวดเพื่อสุขภาพบ้านปาดาบุดี ที่ให้ ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ หวังว่าอย่างยิ่งการค้นคว้าวิจัยครั้งนี้ จะเกิดคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อท่านผู้อ่าน หรือ ผู้ที่สนใจไม่มากนักน้อย

เอกสารอ้างอิง

- กมลภพ กิตติโสภโณ,สุนทรมหาเจตยานุรักษ์และตระกูล ชำนาญ. (2561). ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชน ต้นแบบตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงบ้านโป่ง ตำบลบ้านโป่ง อำเภองาว จังหวัดลำปาง. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 9(1), 94-109.
- กัลญา อุปชฌาย์ วิชรินทร์ สุทธิชัย และสิทธิพร สุนทร. (2563). รูปแบบผู้นำสตรีในศตวรรษที่ 21 กับการพัฒนาชุมชนของสตรีในจังหวัดร้อยเอ็ด. *Journal of Politics and Governance*, 12 (1), 189-203.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2563). *แผนปฏิบัติการด้านการพัฒนาสตรี ระยะที่ 1 พ.ศ.2563-2565*. สืบค้นเมื่อ 5 ตุลาคม 2563, จาก <https://www.doa.go.th/human/wp-content>
- นพพงษ์ บญจิตราดุล. (2529). *หลักการบริหารการศึกษา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์ กรุงเทพฯ.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์. (2550). *กรมการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: รำไทยเพรส.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2540). *พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม*. กรุงเทพฯ: กรมการปกครอง.
- พระกมลภพ กิตติโสภโณ. และคณะ (2561). *ภาวะผู้นำในการพัฒนาชุมชนต้นแบบตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง บ้านโป่ง ตำบลบ้านโป่ง อำเภองาว จังหวัดลำปาง*. *พุทธศาสตร์ศึกษา*, 9(1), 94-109
- มัลลิกา ต้นสอน. (2545). *ผู้จัดการยุคใหม่*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ท.
- รังสรรค์ ประเสริฐศรี. (2544). *ภาวะผู้นำ*. กรุงเทพฯ : Diamond is Business World.
- ลิขิต ธีรเวคิน. (2546). *คุณสมบัติ 15 ก ของผู้นำที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์*. *ผู้จัดการรายวัน*. 9.
- วิโรจน์ สารรัตน์. (2546). *การบริหารการศึกษา: หลักการ ทฤษฎี หน้าที่ ประเด็น และบทวิเคราะห์* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุจน์.
- ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร. (2532). *ภาวะผู้นำของหัวหน้าคณะวิชาที่ส่งผลต่อประสิทธิผลการบริหารวิชาการในวิทยาลัยครู*. (ปริญญาานิพนธ์ กศ.ด.(การบริหารการศึกษา), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร).
- เสาวลักษณ์ ตั้งตระกูลและเศกสรรค์ ยงวนิชย์. (2551). *ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้บริหารเทศบาลนครขอนแก่น*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น).
- เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์. (2536). *การวิจัยเกี่ยวกับภาวะผู้นำและพฤติกรรมผู้นำ ในประมวลสาระชุดวิชาการวิจัยการบริหารการศึกษา หน่วยที่ 9*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- อรุณ รักธรรม. (2547). *หลักมนุษยสัมพันธ์กับการบริหาร*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช

- อภิชาติ พานสุวรรณ. (2557). *การพัฒนาคุณลักษณะผู้นำชุมชนในเขตเทศบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- อภิชาติ พานสุวรรณ และอดิสร ภู่อาระ. (2562). บทบาทผู้นำในการพัฒนาชุมชนบ้านลาว อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง. *วิทยาการจัดการปริทัศน์*, 21(1), 53-62.
- อนันต์ คงจันทร์. (2543). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความก้าวหน้าในอาชีพและอุปสรรคในการทำงานของผู้บริหารสตรี. *จุฬาลงกรณ์วารสาร*, 13(49), 77-87.
- Boles, H. W., & Davenport, J. A. (1975). *Introduction to educational leadership*. New York: Harper and Row.
- Jacobs, T. O. (1970). *Leadership an exchange informal organization*. Alexandria: Humanresource research organization.
- Gorton, A. R. (1983). *School Leadership and Administration: Important Concepts, Case Studies, and Simulations*. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown.
- Khiawlit, J. (2017). *Leadership and Community Leadership for Development*. Source <http://l3nr.org/posts/448872> search on Aug11,2022
- Krech, D., Crutchfield, R. S., & Ballachey, E. L. (1962). *Individual in society: A textbook of social psychology*. McGraw-Hill.
- M. B. Miles and A. M. Huberman, *Qualitative Data Analysis*. 2nd ed. (Thousand Oaks. CA: Sage Publications,1994) p. 12
- Stogdill, R. M. (1974). *Handbook of leadership: A survey of theory and research*. New York: McMillan.
- Sergiovanni, T. (1989). The Leadership Needed for Quality Schooling, In Schooling. In T.J. Sergiovanni & J.H. Moore. (Eds). *Schooling For Tomorrow Dincting Reforms To Issue That Count*. (p.213-226). Boston : Allyn and Bacon.
- Trewatha, R.L. & Newport, G.M. (1982). *Management*. Plano Texas: Business Publication.
- Yukl, Gary A. *Leadership in Organization*. 4 th. ed. New Jersey: Prentice. Hall, 1998.